

آسیب شناسی اقامتگاه های بوم گردی در ایران

کمیسیون گردشگری، اقتصاد ورزش و اقتصاد هنر اتاق ایران

دیرخانه کمیسیون های تخصصی

عنوان گزارش: آسیب شناسی اقامتگاه‌های بوم‌گردی در ایران
کمیسیون: گردشگری، اقتصاد ورزش و اقتصاد هنر اتاق ایران
تهیه کننده: محمود حسن پورا هادی انتظاری ۲
انتشار: دبیرخانه کمیسیون های تخصصی اتاق ایران
شماره گزارش: ۱۶۹۶۸۳
بهار ۹۶

---

۱ عضو هیات علمی گروه مدیریت گردشگری دانشگاه مازندران m.hasanpour@umz.ac.ir
۲ کارشناس ارشد مدیریت گردشگری دانشگاه تهران hadiantezari1989@yahoo.com

فهرست مطالب

۳.....	چکیده
۴.....	مقدمه
۵.....	مروری بر ادبیات موضوع
۶.....	تفاوت اکوتوریسم و طبیعت گردی
۷.....	پیشینه و تعریف واژه اکوتوریسم
۸.....	اصول زیر بنایی در اکوتوریسم (بوم گردی)
۹.....	نقش اقامتگاه‌های بوم گردی در بازار گردشگری
۱۰.....	پیشینه اقامتگاه‌های بوم گردی در ایران
۱۱.....	روش پژوهش
۰.....	تجزیه و تحلیل
۰.....	شناسایی و بررسی عوامل موثر بر فعالیت اقامتگاه‌های بوم گردی (آسیب شناسی)
۴.....	نتیجه گیری و پیشنهادات
۵.....	منابع

چکیده

رشد و توسعه صنعت گردشگری و تغییر سلیقه گردشگران موجب پیدایش گونه‌های جدیدی از گردشگری شده است. بوم‌گردی یکی از انواع جدید گردشگری است. گردشگران انبوه به بازدید از مقاصد مشهور و اقامت در هتل‌های لوکس و مجلل دارند در حالی که گردشگران بوم‌گردی علاقمند به بازدید از مقاصد بکر و دست نخورده هستند. این نوع گردشگران علاقمند به آشنایی با فرهنگ‌ها و ارزش‌های منحصر به فرد مقاصد، تعامل با جامعه محلی و زندگی با جامعه میزبان و اقامت در خانه‌های محلی می‌باشند. به منظور اسکان این گردشگران اقامتگاه‌های بوم‌گردی در مناطق روستایی و تاریخی ایجاد شده و در سال‌های اخیر توسعه یافته اند.

اقامتگاه‌های بوم‌گردی به دلیل تاکید بر مشارکت جامعه محلی، توجه به مسائل اجتماعی-فرهنگی و همچنین مسائل زیست محیطی، نمونه بارزی برای توسعه پایدار گردشگری هستند. وجود این اقامتگاه‌ها در بازار گردشگری سبب تنوع سازی و ایجاد رقابت در بازار می‌گردد. با وجود اینکه احداث اقامتگاه‌های بوم‌گردی در ایران به یک دهه‌ی گذشته باز می‌گردد، با توجه به حمایت دولت از شکل‌گیری و توسعه‌ی این اقامتگاه‌ها، تعداد آنها رو به رشد گزارش شده است این در حالی است که توجه به توسعه‌ی کمی آنها موجب غفلت از کیفیت زیرساختی و خدماتی این اقامتگاه‌ها شده و مشکلاتی را در این زمینه به وجود آورده است.

گزارش حاضر به شناسایی و بررسی آسیب‌ها و چالش‌های اقامتگاه‌های بوم‌گردی در ایران با استفاده از مصاحبه با کارشناسان و فعالان این حوزه پرداخته است و با بررسی نظرات ایشان، آسیب‌های موجود شناسایی شده و راهکارها و پیشنهادهایی برای بهبود وضعیت این اقامتگاه‌ها ارائه می‌شود.

مقدمه

با پیشرفت صنایع حمل و نقل و فناوری اطلاعات، حتی دورترین و بکرترین نقاط روی زمین نیز در دید و دسترس علاقمندان به سفر و گردشگری قرار گرفته و در حال حاضر، گردشگری، یکی از بزرگترین صنایع دنیا محسوب می‌شود و شاخه‌ی طبیعت‌گردی نیز یکی از رو به رشدترین بخش‌های آن است.

امروزه سفر و گردشگری به یکی از بخش‌های اصلی زندگی بشر تبدیل شده است. تجربه‌ی سفر و لذت بردن از آن باید به گونه‌ای باشد که به محیط طبیعی منطقه آسیبی نرساند. گردشگری ضمن حفظ فرهنگ منطقه و ایجاد تعادل اقتصادی مشاغل، می‌تواند به بهبود محیط زیست و طبیعت و حفظ آن کمک نموده و از این طریق در توسعه گردشگری پایدار گام بردارد.

در پاسخ به میل و اشتیاق رو به رشد پیرامون سفر و طبیعت‌گردی در راستای حفظ محیط زیست، پایداری زیست بوم و فرهنگ مناطق گردشگری، نوعی از گردشگری به نام "بوم‌گردی" یا "اکوتوریسم" ظهور کرده است. اکوتوریسم پیش از هر چیز یک نوع نگرش خاص، آینده‌نگر، اخلاقی، فرهنگی و انسانی به مقوله گردشگری است. این نوع از گردشگران که از آنها به عنوان گردشگران مسئول و پاسخگو نیز یاد می‌شود، علاوه بر این که در پی بازدید از محیط طبیعی جدید و لذت بردن از آنها و کسب تجربه است، درصدد کمینه نمودن آسیب‌های محیطی می‌باشد. در این نوع گردشگری علاوه بر گردشگران، مردم محلی نیز با دستیابی به منافع اقتصادی و سایر مزایای حاصل از گردشگری در پی حفظ ارزش‌ها و آداب و رسوم خود، حفظ محیط زیست طبیعی هستند.

از مهمترین نتایج این نگرش به گردشگری و طبیعت‌گردی، ایجاد اشتغال برای ساکنان بومی منطقه و کسب درآمد است؛ که از این طریق ساکنین منطقه ترغیب به حفظ محیط زیست، آداب و رسوم و ارزشهای فرهنگی خود خواهند شد. به این ترتیب اکوتوریسم و بوم‌گردی می‌تواند در حفظ و پاسداری محیط زیست طبیعی و انسانی و همچنین توسعه پایدار گردشگری تاثیرگذار باشد.

با توجه به رشد روزافزون صنعت گردشگری در سالهای اخیر و به خصوص افزایش تعداد طبیعتگردان و علاقمندان به این نوع از گردشگری، احساس نیاز به ایجاد اقامتگاه‌های بوم‌گردی برای پذیرایی از این نوع گردشگران به وجود آمد و در طول دهه اخیر شاهد رشد و توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی در نقاط مختلف کشور و به خصوص شهرهای گردشگری پذیر بوده‌ایم.

توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی برای پذیرایی از گردشگران امری مهم و حیاتی محسوب می‌شود، اما در مسیر رشد و توسعه این اقامتگاه‌ها فارغ از توجه به رویکرد اقتصادی و درآمدزایی آن، باید عوامل مختلف تاثیرگذار بر شکل‌گیری و توسعه این اقامتگاه‌ها را نیز در نظر گرفت.

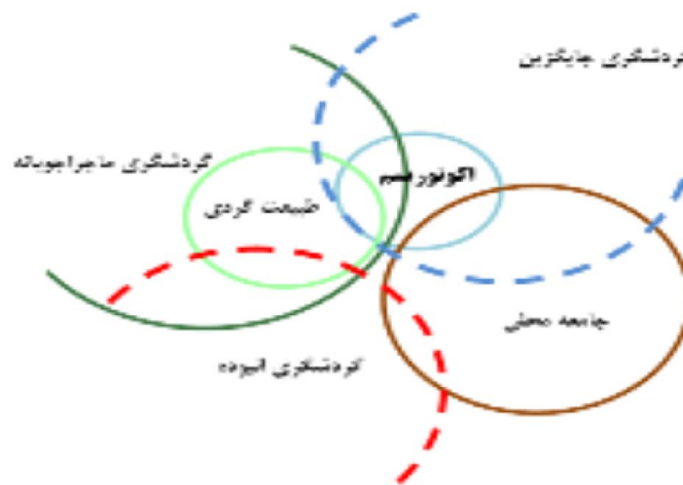
در راستای دستیابی به این هدف باید عوامل موثر بر فعالیت اقامتگاه‌های بوم‌گردی را شناسایی کرده و از این طریق به بررسی آسیب‌ها و چالش‌های مهم پرداخته و با شناسایی این آسیب‌ها درصدد مرتفع نمودن آنها و تسهیل روند جذب گردشگر به این اقامتگاه‌ها برآمد.

مروری بر ادبیات موضوع

امروزه گردشگری و انواع متنوع آن، یکی از بزرگترین بخش‌های اقتصادی دنیا به شمار می‌رود که در اغلب کشورهای جهان مورد توجه قرار گرفته است. بنابراین گسترش گردشگری به عنوان یک راهبرد جدید در توسعه می‌تواند نقش مهمی را در متنوع سازی اقتصاد جوامع محلی ایفا نماید. در این راستا یک مقصد گردشگری را می‌توان به عنوان زمینه‌ای وسیع تر تعریف کرد که در آن محیط‌های طبیعی، جنگلی و مرثعی زیرکشت غالب است و ویژگی‌های طبیعی، اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی ویژه، مانند سنت‌ها، همکاری محلی، اعتماد و عمل متقابل به طور هماهنگ در آن وجود دارد، و مانند یک محصول گردشگری واحد به شمار می‌رود که کوچک مقیاس، سازگار با طبیعت، دارای رنگ و بوی بومی و به عبارت دیگر، پایدار است (رامسی و شاملیفل^۳، ۲۰۰۶: ۶).

گردشگری وابسته به منابع طبیعی و زیست محیطی و چشم اندازهای طبیعی از جمله اکوتوریسم است که پیوند عمیقی با اهداف توسعه پایدار گردشگری دارند (شکل ۱)

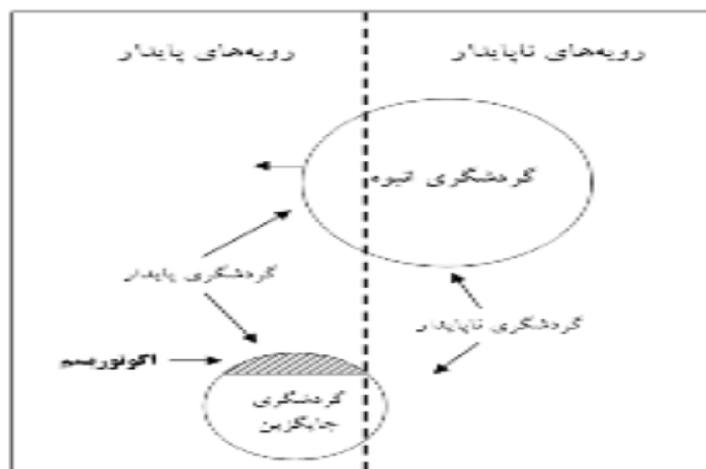
شکل ۱: اشکال عمده گردشگری

منبع: فرانس^۴ (۱۹۹۷)

اکوتوریسم به عنوان شکل جدیدی از گردشگری در چند دهه اخیر به جهت گذار از گردشگری انبوه به گردشگری پایدار شکل گرفته است و پیوند عمیقی با توسعه پایدار گردشگری دارد (شکل ۲).

شکل ۲: ارتباط بین پایداری و انواع گردشگری

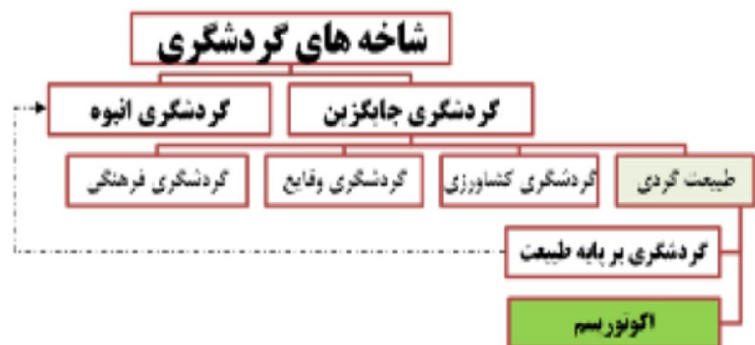
³ Ramsey and Schaumleffel

⁴ France

منبع: ویور^۵ (۱۹۹۹)

بنابراین، گردشگری پایدار به عنوان شکلی از اشکال نوین گردشگری (مانند گردشگری دانشگاهی، ماجراجویی، کشاورزی، انسان‌شناسی، خاص، سبز، روستایی، فرهنگی، اقتصادی، زیست محیطی، دوستی با طبیعت، قومی، طبیعی، مخاطره آمیز، شکار، علمی، آرامش‌بخش، پیاده‌روی، دریایی، بیابان، حیات وحش و باستان‌شناسی) بوده و دربرگیرنده پردازش معنایی خاص خود است. زیرا توسعه گردشگری پایدار ریشه در توسعه پایدار داشته و گردشگری را به سمت پایداری و سازگاری با محیط زیست خود سوق می‌دهد. توسعه پایدار گردشگری جایگزین^۶ به زیرمجموعه‌های متعددی قابل تقسیم است که طبیعت‌گردی یکی از مهمترین زیرمجموعه‌های آن است. طبیعت‌گردی خود به دو زیرشاخه اساسی بوم‌گردی یا اکوتوریسم و گردشگری متکی بر طبیعت تقسیم می‌شود (باتلر^۷، ۱۹۹۰: ۴۲) (شکل ۳). البته تقسیم‌بندی‌های دیگری نیز در این زمینه صورت گرفته است (میزکاسکی^۸، ۱۹۹۵: ۴۵۹) که با وجود تفاوت‌های اندک، می‌توان تقسیم‌بندی زیر را به عنوان دسته‌بندی متداول پذیرفت.

شکل ۳: زیرمجموعه‌های عمده علم گردشگری

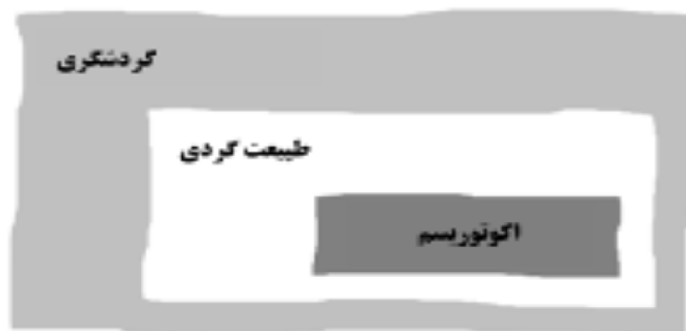

منبع: فینوکان و دالینگ^۹ (۱۹۹۵)

تفاوت اکوتوریسم و طبیعت‌گردی

نکته مهم، تمایزی است که بین گردشگری در طبیعت یا طبیعت‌گردی و اکوتوریسم وجود دارد (درازم و مور^{۱۰}، ۲۰۰۹: ۱). این در حالی است که در بیشتر مواقع این دو به اشتباه مترادف هم و حتی گاهی یکی پنداشته می‌شوند. گردشگری در طبیعت سفر به نقاط طبیعی که با انگیزه‌ها و الگوهای متفاوت با اکوتوریسم از سوی گردشگران صورت می‌گیرد. همچنین در بازار جهانی گردشگری، گردشگری در طبیعت یک بخش عمومی و کلی تری محسوب می‌شود که اکوتوریسم جزئی از آن و در کنار گردشگری ماجراجویی قرار می‌گیرد (شکل ۴). در واقع اکوتوریسم، بخش در حال گسترشی از بازار گردشگری در طبیعت است.

شکل ۴: اکوتوریسم زیرمجموعه طبیعت‌گردی

منبع: بو^{۱۱} (۱۹۹۳)

⁵ Weaver

⁶ Alternative tourism

⁷ Butler

⁸ Mieczkowski

⁹ Finucane & Dowling

¹⁰ Drums and Moore

¹¹ Boo

از این رو نمی‌توان سفر به طبیعت را بدون در نظر گرفتن ویژگی‌های توسعه پایدار، اکوتوریسم نامید در حالی که می‌توان اینگونه سفرها را در چارچوب گردشگری در طبیعت محسوب کرد. علاوه بر آن از نظر تعاریف علمی معتبر، گردشگری در طبیعت تنها معادل اکوتوریسم نیست. در اینجا تفاوتی را می‌توان مشاهده کرد که بین انگیزه‌های این دو وجود دارد: گردشگری در طبیعت یا طبیعت‌گردی و مسافرت به محیط‌های طبیعی می‌تواند در چارچوب انگیزه‌های متفاوت باشد و تنها فضای طبیعی را دربرگیرد. انگیزه این امر با ادراک و حفظ محیط طبیعی رابطه مستقیم ندارد و حتی گردشگر دارای حساسیتی نسبت به محیط از بُعد حفاظت و همسو با طبیعت و مردم بومی نیست. در حالی که در مؤسسه بین‌المللی اکوتوریسم در سال ۱۹۹۱، اکوتوریسم به صورت "یک مسافرت مسئولانه به مناطق طبیعی که محیط زیست را حفظ و زندگی راحت مردم محلی را تثبیت نماید" تعریف شده است. از این رو اکوتوریسم واجد چهار ویژگی مشخص و بارز است که عبارتند از:

۱. سفر به یک منطقه طبیعی؛

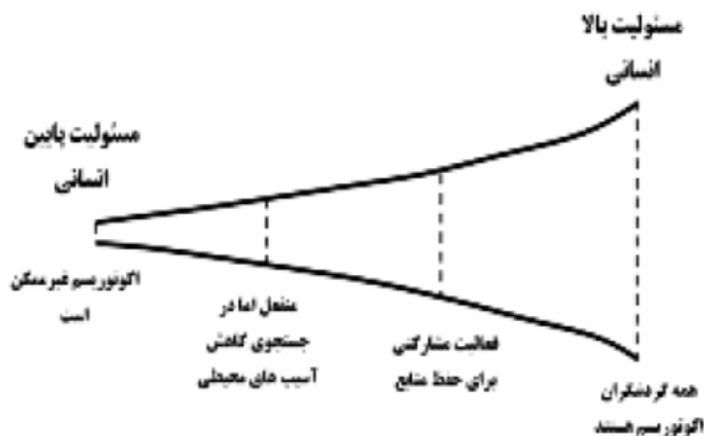
۲. سفری که حامی حفاظت از تنوع زیستی باشد؛

۳. سفری که برای جوامع میزبان محلی سودمند باشد؛

۴. سفری که به درک و فهم عمیق از طبیعت و محیط زیست رهنمون باشد (جامعه بین‌المللی بوم‌گردی، ۱۹۹۱: ۲۴).

این خود حاکی از گرایش اکوتوریسم به سمت ادراک و حفاظت از طبیعت توأم با اکوسیستم انسانی در یک زیست بوم است. به بیانی دیگر گونه‌ای از گردشگری طبیعت‌گرا را به خاطر می‌آورد. اصولا اکوتوریسم، راهبردی برای مدیریت استفاده پایدار از میراث‌های طبیعی از جمله مناطق حفاظت شده است. به عبارتی اکوتوریسم با اهداف چندجانبه یعنی حفاظت از محیط زیست، احترام به جوامع محلی و ارتقای مؤلفه‌های فرهنگی-اجتماعی و اقتصادی جامعه میزبان سر و کار دارد که این اهداف همخوان با مفهوم توسعه پایدار است (درام و مور، ۲۰۰۹: ۱). ایجاد اشتغال و توسعه منطقه‌ای از جمله نقش‌های اثربخش توسعه اکوتوریسم است. بنابراین، امروزه صنعت گردشگری، به ویژه اکوتوریسم به عنوان رویکردی جدید برای توسعه همزیستی انسان و اجتماع با محیط طبیعی به منظور بهره‌وری پایدار اقتصادی، با رهیافت اقتصاد اکولوژیکی در توسعه مناطق جایگاه چشمگیری یافته است. پیوند متقابل توسعه پایدار و اکوتوریسم، متمایزکننده این شیوه از گردشگری با سایر گونه‌های گردشگری روستایی است؛ به عبارتی دیگر نمود عینی و حداکثری توسعه پایدار گردشگری در اکوتوریسم است که در آن برخلاف سایر الگوهای گردشگری مسئولیت بالایی برای گردشگران ایجاد می‌کند (شکل ۵).

شکل ۵. پیوستار پارادایمی اکوتوریسم

منبع: آرامز (۲۰۰۰)

پیشینه و تعریف واژه اکوتوریسم

اکوتوریسم یک فعالیت، پدیده و نوعی فلسفه است که معادل فارسی آن بوم‌گردی است. با این وجود در ادبیات جهانی، پیرامون واژه اکوتوریسم و سابقه کاربرد آن اظهارنظرهای متفاوتی وجود دارد. برخی صاحب نظران سابقه کاربرد چنین واژه‌ای را در اواخر دهه ۱۹۸۰ ذکر کرده‌اند. اما در تمام متون مرتبط نام سبالوس لاسکورین^{۱۲} به عنوان نخستین کسی آمده است که این واژه را به کار برده است. اما برخی دیگر از محققان

¹² Ceballos Lascurain

سابقه اکوتوریسم را به زمانی دورتر و به هتزر^{۱۳} نسبت می دهند و معتقدند که او این واژه را در دهه ۱۹۶۰ برای تشریح روابط متقابل گردشگری، محیط زیست و ویژگی های فرهنگی، استفاده کرده است. به اعتقاد هتزر مفهوم اکوتوریسم در واکنش به رویه های کلاسیک نامناسب و منفی توسعه و نادیده گرفتن ملاحظات زیستمحیطی در طبیعت گردی، شکل گرفته است و سابقه آن به اواخر دهه ۶۰، یعنی زمانی که کارشناسان نسبت به برداشت بی رویه از منابع نگران بودند، باز می گردد. هتزر برای تحقق مفهوم توسعه پایدار و توصیف اکوتوریسم چهار معیار زیر را ارائه کرد (نیازمند، ۱۳۸۲، ۲۸)

۱- کمترین پیامد منفی بر محیط طبیعی؛

۲- کمترین پیامد منفی بفرهنگ و حداکثر مسئولیت پذیری نسبت به فرهنگ جامعه میزبان؛

۳- بالا بردن منافع اقتصادی برای جامعه میزبان؛

۴- بالا بردن رضایت گردشگران برای جلب مشارکت آن ها

تعاریف متعددی هم از واژه اکوتوریسم وجود دارد که برخی از این تعاریف عبارتند از:

- تعریف انجمن جهانی اکوتوریسم: اکوتوریسم یا بوم گردی سفری مسئولانه به مناطق طبیعی است که در آن بر حفظ محیط زیست و رفاه مردم محلی تأکید شود. از اصول اساسی این تعریف می توان به موارد زیر اشاره کرد؛

۱. توجه به توسعه پایدار

۲. حفظ ارزش های زیست محیطی و اخلاق زیست-محیطی

۳. رفاه جامعه محلی روستایی (جامعه بین المللی بوم گردی^{۱۴}، ۱۹۹۱)

- اکوتوریسم شامل سفرهای زیست محیطی پایدار و بازدید و لذت بردن از طبیعت با ترویج محافظت از آن، تأثیرگذاری کمتر نسبت به بازدید کننده و مشارکت دادن مردم بومی است (ضیایی و میرزایی، ۱۳۸۶: ۴۵).

- اکوتوریسم نوعی از گردشگری است که به طبیعت مرتبط باشد به طوری که انگیزه اصلی در این نوع گردشگری بهره جستن از جذابیت های طبیعی یک منطقه، شامل ویژگی های فیزیکی و فرهنگ بومی است و گردشگر پس از مشاهده جذابیت ها بدون اینکه خللی در آن وارد یا آن را تخریب کند، محل را ترک می گوید. بدین ترتیب ضمن بهره گیری از فرهنگ، سوابق تاریخی و نمونه های طبیعی منطقه، حفظ و احترام به اکوسیستم، فرصت های اقتصادی و درآمدزایی نیز برای مردم محلی ایجاد می شود و زمینه حفظ و حمایت جدی تر از جذابیت ها، با منابع مالی تازه تر فراهم می آید. در واقع اکوتوریسم آنتی تزی است در مقابل گردشگری که به منافع کوتاه مدت می اندیشد (سازمان اکوتوریسم، ۱۳۸۰: ۲۸).

- سبالوس لاسکورین اکوتوریسم را "سفری به مناطق طبیعی نسبتاً بکر با هدف مطالعه، تحسین و لذت از مناظر، جانوران، گیاهان وحشی و هرگونه آثار فرهنگی (باستانی و معاصر) این مناطق" می داند (فنل، ۱۳۸۵، ۵۶).

اصول زیر بنایی در اکوتوریسم (بوم گردی)

در بوم گردی انگیزه اصلی مسافرت به طبیعت، مشاهده جذابیت های طبیعی یک منطقه؛ شامل ویژگی های فیزیکی و فرهنگ بومی است و بوم گرد (اکوتوریست) پس از مشاهده جذابیت ها، بدون اینکه خللی در آنها ایجاد کند و به تخریب آنها بپردازد، محل را ترک میکند و به دیگر علاقمندان اجازه می دهد که از آن جذابیت ها استفاده کنند (زاهدی، ۱۳۹۲: ۹۳). در واقع، در بوم گردی استمرار منافع بلند مدت مطرح است که در این رابطه افزایش مشارکت افراد محلی (جامعه میزبان)، حفظ یکپارچگی و انسجام فرهنگی و همبستگی اجتماعی و احترام به فرهنگ بومی، سازگاری برنامه های گردشگری پایدار با دیگر برنامه ریزی های محلی، منطقه ای و ملی نیز از جمله دیگر ویژگی ها و اهداف این نوع از گردشگری توصیه شده است (الوانی و دهدشی، ۱۳۷۳: ۸۳). در این زمینه، مدیریت گردشگری پایدار می تواند پاسخی مناسب به استفاده ی نادرست از منابع طبیعی و انسانی باشد. در این راستا باید توجه داشت که گردشگری پایدار رویکردی بر علیه رشد نیست، بلکه محور تأکید آن اعمال محدودیت بر رشد است؛ به گونه ای که گردشگری در چارچوب این محدودیت ها ساماندهی شود (تولایی، ۱۳۸۶: ۱۴۶).

¹³ Hetzer

¹⁴ The International Ecotourism Society

به طور خلاصه، باید گفت که گردشگری پایدار به صورت تمام عیار قابل تحقق نیست، بلکه باید آن را به صورت نسبی و غیر مطلق پذیرا بشیم. جوامع نیز باید به صورت پیوسته در راستای تحقق پایداری و حرکت به سوی گردشگری پایدار سوق یابند و بر پایه ی محافظت از پیش و محافظت بعدی استوار باشند و این معقول ترین گزینه برای تحقق اصل پایداری در گردشگری است (همان: ۱۵۰). در این زمینه، سازمان جهانی جهانگردی بر اهمیت مشارکت مسئولین و نقش آنها در توسعه ی پایدار گردشگری در یک منطقه تأکید میکند و از سوی دیگر، نقش دولت‌ها را در جریان توسعه بسیار بارز می‌داند (رنجریان و زاهدی، ۱۳۸۵، ۱۹۰). با این وجود بوم‌گردی به مثابه ی یک شاخه گردشگری، ابزاری برای حفاظت محیط زیست و توسعه ای تداوم پذیر است (شنگ و همکاران، ۲۰۰۶) البته به هیچ عنوان نباید از پیامدهای منفی گردشگران غافل بود؛ زیرا هر گونه توسعه‌ی بدون برنامه‌ای در این صنعت، می‌تواند عواقب منفی زیست محیطی، اجتماعی و حتی اقتصادی در پی داشته باشد (صدر موسوی و کهنمویی، ۱۳۸۶: ۱۳۱).

والارس و پیرس^{۱۵} معتقدند که فعالیت‌های گردشگری در صورت رعایت شش اصل زیر، مصادیق اکوتوریسم به حساب می‌آیند:

- ۱- التزام به انجام فعالیت‌هایی که کمترین پیامد منفی زیست محیطی را داشته باشند؛
  - ۲- زمینه سازی به منظور افزایش آگاهی و درک طبیعت و ویژگی‌های فرهنگی، که موجب می‌شود بازدید کنندگان، در برابر حفظ عناصر طبیعی و خصوصیات فرهنگی، بیشتر احساس مسئولیت کنند؛
  - ۳- مشارکت در حفظ و مدیریت مناطقی که به طور قانونی مورد حفاظت قرار می‌گیرند و همچنین دیگر نواحی طبیعی؛
  - ۴- تقویت مشارکت جوامع محلی در فرایند تصمیم‌گیری مربوط به تعیین نوع و میزان فعالیتهای گردشگری؛
  - ۵- ایجاد منافع مستقیم اقتصادی و نیز درآمدهای مکمل برای جوامع محلی؛ و
  - ۶- آگاه سازی جوامع محلی (از طریق آموزش) از ارزش‌های طبیعی زندگی آنها (کریم پناه، ۱۳۸۴، ۳۳).
- همچنین با توجه به نظرات کارشناسان، اکوتوریسم دارای مشخصات چهارگانه زیر است:
۱. وابسته به طبیعت باشد.
  ۲. از لحاظ اکولوژیکی پایدار باشد و به عبارتی برای طبیعت کمترین آسیب و اثرات سوء را نداشته باشد.
  ۳. عنصر اصلی ارزش‌های منطقه مورد بازدید، آموزش و باشد.
  ۴. جوامع محلی و میزبان در آن مشارکت داشته باشند (بلیمی^{۱۶}، ۱۹۹۷: ۱۱۲).

نقش اقامتگاه‌های بوم‌گردی در بازار گردشگری

با توجه به رشد و توسعه صنعت گردشگری و شکل‌گیری اشکال جدید گردشگری و همچنین تغییر نیازها و علائق گردشگران، افراد درصد کسب تجربه‌های جدید هستند و ترجیح می‌دهند به جای سفر به جاذبه‌های مرسوم و پر بازدید به مکان‌های جدید سفر کنند. این نوع از گردشگران به گردشگران نوگرا معروف شده‌اند و این نوع از گردشگری در مقابل گردشگری انبوه به وجود آمده است.

طرفداران این نوع از گردشگری در پی جایگزینی برای سبک‌های معمول و سنتی گردشگری هستند. این نوع از گردشگران به دنبال هتل‌های بزرگ و مجلل و مطابق با استانداردهای بین‌المللی نیستند، بلکه ترجیح می‌دهند در منازل مردم محلی اقامت نموده و با فرهنگ و ارزش‌ها و شیوه‌های زندگی مردم محلی آشنا شوند. وجود این نوع از گردشگران موجب ایجاد اقامتگاه‌های بوم‌گردی به خصوص در مناطق روستایی شده است تا بتواند پاسخگوی نیازهای بازار و گردشگران باشد.

توسعه این‌گونه اقامتگاه‌ها که متناسب با محیط طبیعی و بومی است، علاوه بر تنوع بازار عرضه برای گردشگران، موجب ایجاد رقابت نیز می‌شود. این اقامتگاه‌ها همچنین در ایجاد اشتغال گردشگری در فضاهای روستایی و کسب درآمد برای روستاییان و جامعه محلی نقش بسزایی دارند.

همچنین در این نوع از گردشگری، گردشگران افرادی مطلع‌تر، از نظر فرهنگی و اجتماعی آگاه‌تر و نسبت به مسائل فرهنگی و زیست محیطی حساس‌تر و کنجکاوتر می‌باشند و همچنین از قدرت تجزیه و تحلیل بیشتری نیز نسبت به سایر گردشگران برخوردارند. بنابراین وجود این نوع

¹⁵ Wallace & Pierce

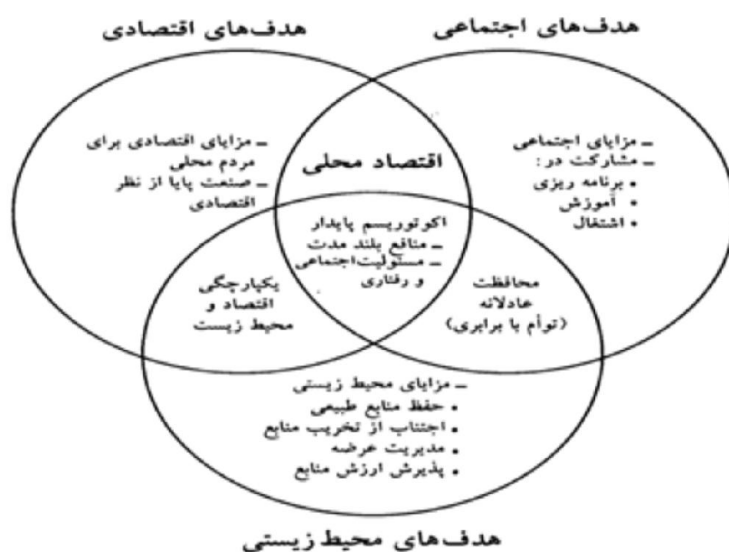
¹⁶ Blamey

اقامتگاه‌ها نه تنها موجب تنوع سازی و ایجاد رقابت در بازار خواهد شد، بلکه در راستای اهداف توسعه پایدار گردشگری نیز می‌باشد و وجود این نوع از اقامتگاه‌ها کمک شایانی به صنعت گردشگری در مسیر دستیابی به اهداف توسعه پایدار می‌کند.

اهداف توسعه پایدار گردشگری که با وجود اقامتگاه‌های بوم‌گردی امکان دستیابی به آن در دسترس‌تر خواهد بود، عبارتند از:

- ۱- هدفهای اجتماعی شامل مزایای اجتماعی، مشارکت در برنامه ریزی، آموزش و اشتغال؛
  - ۲- هدفهای اقتصادی شامل مزایای اقتصادی برای جامعه‌ی محلی و پایایی اقتصادی صنعت؛
  - ۳- هدفهای زیست محیطی شامل کمک به حفظ منابع طبیعی، اجتناب از تخریب منابع، مدیریت عرضه و پذیرش ارزش منابع.
- سدلر^{۱۷}، اکوتوریسم پایدار را محل تلاقی این سه خوانده است. هدفی که تا حد زیادی با بوم‌گردی، همپوشانی مفهومی و کارکردی دارد.

شکل ۶: الگوی اکوتوریسم پایدار

منبع: زاهدی (۱۳۸۳)

بدین ترتیب، در بوم‌گردی بازدید از مناطق بکر طبیعی به نحوی است که با محافظت از اکوسیستم، به منزلت جوامع محلی نیز احترام و توجه می‌شود، بین منابع طبیعی، جاذبه‌ی محلی و گردشگران توازن برقرار می‌شود و در نهایت علاوه بر بهره‌مندی از محیط زیست از طریق به حداقل رساندن تاثیرات منفی بر طبیعت، به ایجاد محیط زیستی پایدار یاری می‌رساند. در عین حال زمینه را برای مشارکت اقتصادی و اجتماعی جامعه محلی فراهم و به ارتقای رفاه جامعه میزبان نیز کمک می‌کند (میرزاده و دهقانی، ۱۳۹۵: ۴-۵).

با این همه تفاسیر تاکنون این بخش مهم از اقامتگاه‌های ایران صاحب‌تشکل خاصی نشده‌اند و تنها از سوی اقامتگاه‌های زیرمجموعه گروه خوشه‌سار بومی که در این زمینه فعال هستند، استانداردهایی را تعریف کرده و رعایت می‌کنند.

پیشینه اقامتگاه‌های بوم‌گردی در ایران

سابقه اقامتگاه‌های بوم‌گردی در ایران به یک دهه قبل باز می‌گردد که با ابتکار یک فرد علاقمند به گردشگری در روستای گرمه استان اصفهان راه‌اندازی شد. بعد از آن در طول دهه اخیر احداث اقامتگاه‌های بوم‌گردی در مناطق روستایی و پس از آن در بافت‌های تاریخی شهرها نیز گسترش یافت. بعد از مدت‌ها کشمکش با تدوین آیین‌نامه "ایجاد، اصلاح، تکمیل، درجه‌بندی و نرخ‌گذاری تاسیسات گردشگری و نظارت بر آنها" اقامتگاه‌های بوم‌گردی به رسمیت شناخته شدند.

در سال‌های اخیر، تعداد اقامتگاه‌های بوم‌گردی رو به فزونی نهاده است. در حال حاضر بر اساس آمارهای تعداد واحدهای اقامتگاه‌های بوم‌گردی دارای مجوز در کشور ۳۲۷ واحد می‌باشد که افزایش تعداد این واحدها از دلایل مختلفی ناشی می‌شود. مهم‌ترین این دلایل عبارتند از:

¹⁷ Sedler

- **رشد روزافزون گردشگران علاقمند به بوم‌گردی (افزایش تقاضا برای اقامتگاه‌های بوم‌گردی):** با توجه به تغییر سلیقه و سبک زندگی گردشگران، افزایش آگاهی گردشگران و همچنین اشباع شدن جاذبه‌های پربازدید، تمایل گردشگران به سفر به محیط‌های روستایی و مناطق بکر و آشنایی با فرهنگ‌ها و ارزش‌های این مناطق سوق پیدا کرده است و این عامل موجب افزایش تعداد گردشگران علاقمند به فعالیت‌های بوم‌گردی و اقامت در این واحدها شده است.
- بنابراین افزایش تقاضا در بازار برای این واحدها موجب شده است تا علاقمندان به سرمایه‌گذاری در صنعت گردشگری اقدام به تاسیس اقامتگاه‌های بوم‌گردی نمایند.
- **مزایای اقتصادی (درآمدزایی):** یکی دیگر از دلایل رشد تعداد اقامتگاه‌های بوم‌گردی در ایران درآمدهای ناشی از این وجود این اقامتگاه‌ها است که به عنوان محرکی برای ترغیب سرمایه‌گذاران به سرمایه‌گذاری در این بخش می‌باشد.
- **توسعه پایدار گردشگری:** یکی از مباحث مهم صنعت گردشگری در طی دهه‌های اخیر توجه به رشد و توسعه پایدار می‌باشد. با توجه به اهمیت این موضوع و مورد توجه قرار گرفتن آن هم سیاست‌گذاران صنعت گردشگری و فعالان صنعت گردشگری و گردشگران نیز توجه عمده‌ای به این مسئله داشته‌اند و سعی کرده‌اند توسعه گردشگری در مسیری باشد که اهداف توسعه پایدار محقق شود. هدف توسعه پایدار گردشگری توجه به مسائل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی می‌باشد. در توسعه پایدار گردشگری تاکید می‌شود که جامعه محلی هم در تصمیم‌گیری‌ها مشارکت داشته باشند و از مزایای اقتصادی حاصل از گردشگری منتفع شوند. همچنین به مسائل اجتماعی و فرهنگی جامعه محلی از قبیل؛ فرهنگ، ارزش‌ها و هنجارها احترام گذاشته شود و حضور گردشگران موجب آسیب رساندن به فرهنگ جامعه محلی نشود. از طرف دیگر توجه به محیط زیست هم یکی دیگر از ابعاد توسعه پایدار می‌باشد، که حضور تعداد زیادی از گردشگران موجب آسیب رسیدن به محیط زیست منطقه نشود.
- بنابراین با توجه به این موضوع که اقامتگاه‌های بوم‌گردی نمونه بارز از توسعه پایدار گردشگری می‌باشند، احداث این اقامتگاه‌ها در سالیان اخیر مورد توجه قرار گرفته است.
- **حمایت‌های دولتی:** برنامه سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری برای افزایش تعداد اقامتگاه‌های بوم‌گردی موجب رشد بیش از حد این اقامتگاه‌ها شده است. با توجه به پتانسیل بالای ایران در زمینه بوم‌گردی و وجود مناطق روستایی و همچنین تاریخی زیاد برای احداث این اقامتگاه‌ها دولت برنامه‌ای را طرح کرده است تا در طی ۵ سال آینده تعداد این اقامتگاه‌ها در کشور به ۲۰۰۰ واحد برسد. در همین راستا دولت با ابزارهایی مانند، پرداخت وام با بهره کم و ارائه سریع و نه چندان سخت‌گیرانه مجوز احداث سعی در افزایش تعداد اقامتگاه‌های بوم‌گردی دارد.
- با توجه به حمایت‌های دولت سرمایه‌گذاران و بخش خصوصی تمایل بیشتری را برای سرمایه‌گذاری در این بخش پیدا کرده‌اند و این امر یکی از دلایل رشد تعداد اقامتگاه‌های بوم‌گردی در کشور بوده است (روزنامه دنیای اقتصاد، ۱۳۹۵، شماره ۳۹۶۲ و شماره ۳۹۷۲).

روش پژوهش

به منظور شناسایی دقیق‌تر و بررسی عوامل موثر بر فعالیت اقامتگاه‌های بوم‌گردی از روش استخوان ماهی^{۱۸} استفاده شده است. تکنیک ایده‌پردازی با نمودار استخوان ماهی، روشی بسیار سودمند برای شناسایی مسائل است. نمودار استخوان ماهی که گاهی به آن نمودار ایشیکاوا می‌گویند توسط پروفسور کائورو ایشیکاوا از دانشگاه توکیو در سال ۱۹۶۰ با هدف نظام‌مند کردن فرایند کنترل کیفیت طراحی شد. هدف اصلی این تمرین، شناسایی و تهیه ی فهرستی از کلیه ی علل احتمالی مساله ی مورد نظر است که توسط افراد به تنهایی نیز قابل استفاده است.

دلیل نام‌گذاری این فرایند به "استخوان ماهی" روش منحصر به فرد جمع‌آوری اطلاعات است که به صورت بصری مرتب می‌شود. هنگامی که مساله و علل آن ثبت می‌شود، نموداری تشکیل می‌گردد که شبیه به اسکلت ماهی است. مساله در داخل دایره و در سمت راست برگه‌ی کاغذ نوشته می‌شود. یک خط مستقیم به سمت چپ کشیده می‌شود که بیشتر شبیه به ستون فقرات ماهی است. گام

¹⁸ Fishbone Diagram

بعدی ترسیم ساقه ها یا به عبارتی تیغ‌های ماهی با زاویه ۴۵ درجه متصل به خط ستون فقرات است. در پایان هر یک از این ساقه‌ها علل مساله نام برده می‌شود که می‌توان از طریق طوفان فکری به آن پرداخت. در صورت لزوم می‌توان ساقه‌های اضافی به آن افزود. برای تحلیل بیشتر هر علت می‌توان به هر ساقه شاخه‌هایی را افزود. عللی که دارای حداقل پیچیدگی هستند باید با کمترین فاصله نسبت به سر ماهی و عللی که دارای بیشترین پیچیدگی هستند در قسمت دم ماهی و علت‌هایی که بینابین هستند به صورت یک زنجیره‌ی پیوسته و از کمترین پیچیدگی به بالاترین پیچیدگی از سر ماهی تا دم ماهی نوشته می‌شوند.

در گزارش حاضر، برای شناسایی عوامل موثر از طریق روش استخوان ماهی با ۱۰ نفر از مالکان اقامتگاه‌های بوم‌گردی و ۵ نفر از کارشناسان و فعالان حوزه گردشگری مصاحبه شد. با مطرح کردن متغیرهای موجود در ادبیات موضوع و گفت و گو در مورد میزان اهمیت این متغیرها در فعالیت اقامتگاه‌های بوم‌گردی و همچنین با استفاده از تجارب مالکان اقامتگاه‌های بوم‌گردی و فعالان و کارشناسان این حوزه، مهم‌ترین عوامل موثر بر فعالیت اقامتگاه‌های بوم‌گردی شناسایی شدند.

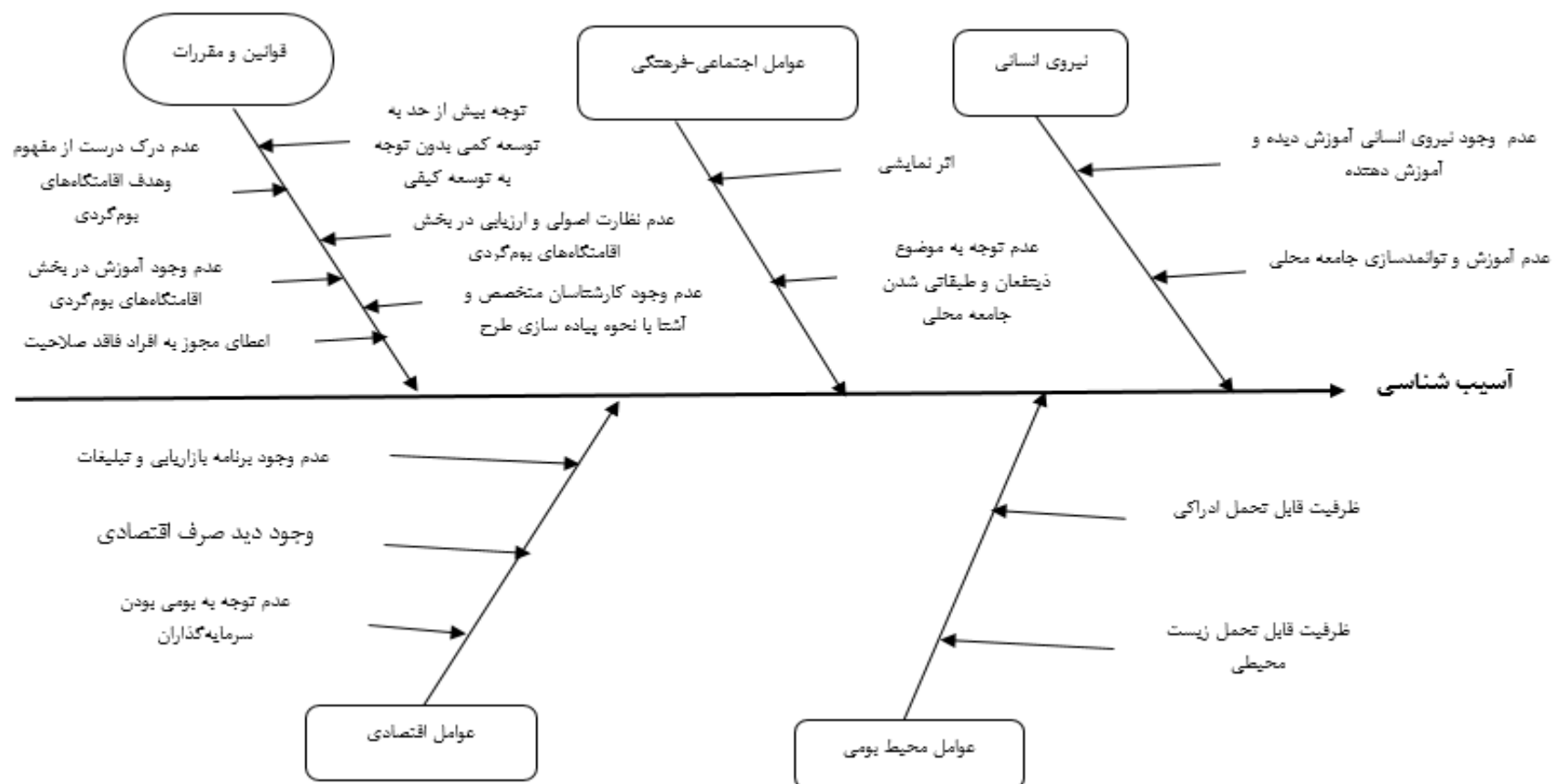
در این روش، استخوان‌های اصلی ماهی به عوامل کلان نیروی انسانی، اجتماعی - فرهنگی، قوانین و مقررات، محیط بومی و اقتصادی تقسیم گردیده و نتایج حاصل از مصاحبه، استخراج و در بخش‌های اصلی مرتبط شده‌اند. همانطور که ذکر شد، هر یک از این عوامل، دربرگیرنده‌ی زیرمجموعه‌هایی هستند که در ادامه به صورت جداگانه به هر یک از آنها پرداخته خواهد شد.

تجزیه و تحلیل

شناسایی و بررسی عوامل موثر بر فعالیت اقامتگاه‌های بوم‌گردی (آسیب شناسی)

با توجه به نتایج بدست آمده از مصاحبه‌ها، عوامل موثر بر فعالیت اقامتگاه‌های بوم‌گردی و آسیب‌های مقابل فعالیت در این حوزه شناسایی و به تعدادی بخش اصلی و زیر بخش‌های فرعی تقسیم بندی شد که در ابتدا به ترسیم نمودار استخوان ماهی این عوامل ترسیم و در ادامه توضیحاتی درباره هر یک از این عوامل ارائه می‌شود؛

شکل ۷: نمودار استخوان ماهی

منبع: نگارندگان

۱- **قوانین و مقررات:** بحث قوانین و مقررات مربوط به اقامتگاه‌های بوم‌گردی بیشتر به تصمیم‌گیران و سیاست‌گذاران این حوزه و به خصوص سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری مرتبط می‌شود. مواردی که در رابطه با قوانین و مقررات این بخش شناسایی شده‌اند، عبارتند از:

- **عدم درک درست از مفهوم وهدف اقامتگاه‌های بوم‌گردی:** تصمیم‌گیران و سیاست‌گذاران در این بخش درک و شناخت درستی از مفهوم و اهداف ایجاد اقامتگاه‌های بوم‌گردی ندارند و لازم است تا تعریف دقیق و درستی از این واحدها و هدف ایجاد آنها صورت پذیرد.

- **توجه بیش از حد به توسعه کمی بدون توجه به توسعه کیفی:** هدف سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری در چند سال اخیر و همچنین برای سال‌های آینده افزایش تعداد اقامتگاه‌های بوم‌گردی می‌باشد و برنامه‌های سازمان هم در همین راستا طراحی شده است و برای دستیابی به این هدف سازمان از ابزارهایی مانند پرداخت وام با بهره کم استفاده می‌کند. همچنین برای دستیابی به هدف مذکور سازمان در ارائه مجوز به سرمایه‌گذاران در این زمینه سخت‌گیری زیادی به خرج نمی‌دهد و این امر موجب رشد تعداد اقامتگاه‌های بوم‌گردی بدون توجه به توسعه کیفی آنها در ایران شده است.

متأسفانه در گردشگری ایران، بیش از آنکه به کیفیت توجه شود، کمیت مورد توجه قرار گرفته و هدف‌گذاری‌ها بر مبنای تعداد گردشگران ورودی یا تعداد واحدهای اقامتی تعریف شده است. بنیان واحدهای بوم‌گردی معتقدند تمرکز دولتی‌ها بر افزایش تعداد این اقامتگاه‌ها، بدون آنکه قواعد و صورت مشخصی برای این توسعه وجود داشته باشد، حیات طبیعی و هویت اصیل روستاها را به خطر انداخته و این جریان را که با هدف توسعه پایدار روستاها آغاز شده بود به انحراف می‌کشاند. در عین حال، این مساله چالش‌های اقتصادی را نیز متوجه بومی‌ها می‌کند.

گرچه مسئولان گردشگری کشور بر پیشبرد موازی برنامه‌های آموزشی و ترویجی تأکید می‌کند، با این حال اقدام دیر هنگام سازمان گردشگری در این خصوص، حواشی زیادی را پیرامون توسعه کمی اقامتگاه‌های بوم‌گردی رقم زده است. در واقع، تشویق روستاییان برای ساخت این واحدها برای دستیابی به هدف ساخت دو هزار اقامتگاه بوم‌گردی، آن گونه که مسوولان سازمان میراث فرهنگی گفته‌اند و پیش از آنکه تحت آموزش‌های لازم قرار بگیرند، این جریان را از مسیر اصلی خود خارج خواهد کرد و گردشگران را نسبت به این دست از اقامتگاه‌ها بدبین می‌کند. همچنین فراهم نبودن دیگر زیرساخت‌های لازم در مناطق محلی که پیش نیاز ورود گردشگران است، در کنار عدم معرفی این مناطق در شمار مقاصد گردشگری، جوامع محلی امیدوار به ورود گردشگر را با واقعیتی دیگر مواجه می‌کند و آنها را از کسب درآمد مطلوب بی‌نصیب خواهد گذاشت.

- **عدم وجود آموزش در بخش اقامتگاه‌های بوم‌گردی:** یکی از اساسی‌ترین و مهم‌ترین فاکتورها برای ورود به بخش اقامتگاه‌های بوم‌گردی بحث آموزش افراد فعال در این حوزه می‌باشد. به دلیل اینکه احداث اقامتگاه‌های بوم‌گردی بیشتر در مناطق روستایی و تاریخی می‌باشد و سرمایه‌گذاری‌ها بیشتر در این مناطق صورت می‌گیرد و به دلیل اینکه زندگی در این مناطق بیشتر به صورت سنتی می‌باشد و مردم نیز نسبت به فرهنگ و ارزشهای خود حساس‌تر می‌باشند و در صورت بروز مشکلاتی در این زمینه سریع واکنش نشان داده و در مقابل آن مقاومت می‌کنند، نیاز است تا سرمایه‌گذاران در این مناطق در رابطه با این مسائل آموزش دیده و با مسائل اجتماعی-فرهنگی و زیست محیطی منطقه آشنایی کامل داشته باشند، تا بتوانند حداکثر مشارکت جامعه محلی را داشته باشند. اما در زمینه آموزش از سوی سازمان‌های متولی گردشگری برنامه مشخصی طراحی نشده است و این امر یکی از ضعف‌های سازمان‌های متولی در زمینه گردشگری می‌باشد.

- **عدم نظارت اصولی و ارزیابی در بخش اقامتگاه‌های بوم‌گردی:** در بخش اقامتگاه‌های بوم‌گردی نظارت و کنترل بر فعالیت‌های اقامتگاه‌های بوم‌گردی ضعیف می‌باشد و این امر موجب می‌شود تا استانداردهای لازم برای این واحدها از سوی فعالان این بخش‌ها به صورت کامل اجرا نشود و کیفیت خدمات ارائه شده پایین باشد. وجود بخش نظارتی در هر کسب و کاری موجب پیشرفت فعالیت‌های کسب و کارها خواهد شد و این امر سبب پیشرفت فعالیت‌های این واحدها خواهد شد. اما در این زمینه سازمان‌های متولی گردشگری ضعف دارند و عدم وجود ارزیابان متخصص در زمینه اقامتگاه‌های بوم‌گردی موجب شده است تا فعالیت این واحدها به صورت کامل بررسی و ارزیابی نشود و موجب بروز مشکلاتی در فعالیت این واحدها شود. در این زمینه لازم است تا

سازمان‌های متولی گردشگری از تجربیات کشورهای موفق استفاده نمایند و تدوین استانداردهای بین‌المللی در این زمینه و همچنین تشکیل بخش‌های نظارتی فعال بر فعالیت این واحدها و آموزش ارزیابان متخصص، زمینه را برای رشد و توسعه کیفی این واحده فراهم نمایند.

- **عدم وجود کارشناسان متخصص و آشنا با نحوه پیاده سازی طرح:** عدم وجود کارشناسان متخصص در زمینه پیاده سازی اقامتگاه‌های بوم‌گردی و همچنین عدم آشنایی سرمایه‌گذاران در این بخش سبب شده است تا استانداردهای روز دنیا در این واحدها مورد استفاده قرار نگیرد. نیاز است تا کارشناسان متخصص در زمینه پیاده سازی اقامتگاه‌های بوم‌گردی در کنار سرمایه‌گذاران این بخش حضور داشته باشند تا با استفاده از تجربیات و مهارت‌های این کارشناسان توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی در راستای دستیابی به اهداف تعیین شده صورت گیرد و کیفیت فعالیت‌های این واحدها افزایش یابد.
- **اعطای مجوز به افراد فاقد صلاحیت:** یکی دیگر از آسیب‌های این بخش اعطای مجوز از سوی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری به افراد فاقد صلاحیت و تخصص در این زمینه می‌باشد. لازم است تا سرمایه‌گذاران در این واحدها از افراد واجد تخصص و تجربه لازم در حوزه گردشگری باشند تا بتوانند با استفاده از این تخصص و تجربه کارایی بهتر و بالاتری را داشته باشند. یکی از آسیب‌های دیگر در این زمینه سرمایه‌گذاری افرادی است که صرفاً با دید اقتصادی و درآمدزایی در این بخش سرمایه‌گذاری می‌کنند و از تخصص و تجربه‌ای در این زمینه ندارند. سازمان‌های متولی هم در این بخش بدون در نظر داشتن این نکته و فقط به منظور توسعه کمی این واحدها اقدام به اعطای مجوز به این افراد می‌کنند.

۲- عوامل اقتصادی: یکی از مهم‌ترین دلایل سرمایه‌گذاری در هر فعالیت و کسب و کاری، درآمدزایی و تحقق اهداف اقتصادی است. در بخش اقامتگاه‌های بوم‌گردی هم این امر یکی از دلایل اصلی علاقمندان به سرمایه‌گذاری در این واحدها می‌باشد. اما در رابطه با اهداف اقتصادی هم آسیب‌ها و چالش‌هایی در این حوزه وجود دارد که تشریح این آسیب‌ها به قرار زیر است:

- **عدم وجود برنامه بازاریابی و تبلیغات:** به منظور جذب مشتریان برای اقامتگاه‌های بوم‌گردی نیاز است تا برنامه بازاریابی مناسب با این واحدها در نظر گرفته شود و با استفاده از ابزارهای تبلیغاتی نسبت به جذب مشتریان برای این واحدها اقدام کرد. اما عدم وجود برنامه بازاریابی مشخص و تبلیغات متناسب با این واحدها و توجه صرف به توسعه کمی این واحدها بدون در نظر داشتن نحوه جذب مشتریان سبب شده است تا اکثر واحدهای اقامتی با مشکل عدم وجود مشتری مواجه گردیده و ورشکسته شوند. بنابراین نیاز است تا قبل از احداث و توسعه این واحدها نسبت به نحوه جذب مشتریان این واحدها برنامه مشخصی تدوین شود و با استفاده از ابزارهای تبلیغاتی به جذب مشتریان اقدام نمود.
- **در هر فعالیت اقتصادی نیاز است تا در ابتدا تقاضا (مشتری) برای فعالیت مورد نظر وجود داشته باشد و بعد از آن با توجه به شناسایی نیازهای مشتریان در بخش عرضه نسبت به خدمات رسانی به این مشتریان و رفع نیازهای آنها اقدام نمود.**
- **وجود دید صرف اقتصادی:** هدف از ایجاد و توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی صرفاً به دلایل اقتصادی نبوده است و ماهیت وجودی این اقامتگاه‌ها علاوه بر رفع نیازهای مشتریان و بازار دلایلی مانند؛ مشارکت جامعه محلی و منتفع شدن آنها، توجه به ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی و حفظ آیین‌ها و سنت‌های جامعه محلی، توجه به مسائل محیط زیستی جامعه محلی و در یک کلام توسعه پایدار گردشگری بوده است، اما در ایران در سالهای اخیر هدف از توسعه این اقامتگاه‌ها بیشتر معطوف به دلایل اقتصادی بوده است و عدم توجه به مولفه‌های دیگر موجب شده است تا ایجاد و توسعه این اقامتگاه‌ها از مسیر و اهداف اصلی خود دور شوند.
- **عدم توجه به بومی بودن سرمایه‌گذاران:** به منظور محقق ساختن حداکثر مشارکت جامعه محلی با سرمایه‌گذاران نیاز است تا سرمایه‌گذاران در این بخش از مردم محلی و مورد اعتماد و مقبولیت جامعه محلی باشند. طبیعتاً این موضوع که سرمایه‌گذاران از دل مردم محلی باشند موجب سهولت ارتباط با ایشان کمک به سرمایه‌گذاران در راه رسیدن به اهداف می‌گردد. سرمایه‌گذاران هم به دلیل بومی بودن سعی و تلاش بیشتری را نسبت به سرمایه‌گذاران غیر بومی برای تحقق اهداف توسعه پایدار گردشگری به کار خواهند بست و جامعه محلی را بیشتر در روند فعالیت‌های خود مشارکت خواهند داد.

اما در صورتی که سرمایه‌گذاران از افراد بومی نباشند، احتمال مقاومت جامعه محلی در برابر آنها و نشان دادن واکنش به اقدامات ایشان افزایش خواهد یافت.

اما در ارتباط با ایران، پیرامون این موضوع باید گفت که سازمان‌های متولی توجه چندانی به این موضوع ندارند؛ در نتیجه، عدم مشارکت جامعه محلی با سرمایه‌گذاران و نزول کارایی واحدهای اقامتگاهی و نهایتاً ورشکستگی آنها پس از افتتاح اقامتگاه‌ها دور از ذهن نخواهد بود.

۳- عوامل اجتماعی و فرهنگی: یکی دیگر از بحث‌های مهم توسعه پایدار گردشگری توجه به مسائل اجتماعی- فرهنگی از سوی گردشگران

جامعه محلی می‌باشد که هر دو جامعه و به خصوص گردشگران باید به فرهنگ و ارزش‌های جامعه محلی احترام بگذارند. در مورد این موضوع هم آسیب‌هایی که شناسایی شده‌اند که در ادامه بررسی خواهند شد:

- **عدم توجه به موضوع ذینفعان و طبقاتی شدن جامعه محلی:** توجه به مشارکت دادن جامعه محلی و منتفع شدن آنها از ایجاد اقامتگاه‌های بوم‌گردی یکی از موضوعات مهم در زمینه توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی می‌باشد، که عدم توجه به این موضوع می‌تواند فعالیت این واحدها را با مشکلاتی مواجه کند. نیاز است تا منافع حاصل از فعالیت این واحدها بین جامعه محلی به صورت عادلانه توزیع شود تا جامعه محلی تمایل بیشتری با مشارکت با سرمایه‌گذاران داشته باشند.

یکی از مشکلات این واحدها نیز همین موضوع است که برخی از افراد جامعه محلی از منافع حاصله سهم بیشتری می‌برند و در مقابل عده دیگری از جامعه محلی از منافع به دست آمده منفعتی ندارند که این امر موجب طبقاتی شدن جامعه محلی می‌شود، در نتیجه، ایستادگی و واکنش منفی این افراد در برابر فعالیت این واحدها می‌باشد که باعث به وجود آمدن تنش و کشمکش در میان جامعه محلی می‌شود.

- **اثر نمایشی:** فرهنگ و ارزش‌های گردشگران با جامعه محلی متفاوت است و حتی ممکن است که با فرهنگ و ارزش‌های جامعه محلی در تضاد باشند. حضور این گردشگران در این محیط‌ها موجب می‌شود که جامعه محلی در معرض رفتارها و ارزش‌های جدید قرار بگیرند و این امر به خصوص در مورد اقامتگاه‌های بوم‌گردی که اکثراً در مناطق روستایی احداث شده‌اند، نمود بیشتری می‌یابد. گردشگران و به خصوص گردشگران خارجی که از یک محیط فرهنگی دیگر وارد این محیط‌ها می‌شوند و مردم محلی در تعامل و آشنایی با فرهنگ و ارزش‌های آنها قرار می‌گیرند و سعی می‌کنند از رفتارهای گردشگران تقلید کنند و ارزش‌های گردشگران برای مردم محلی جذاب می‌شود. این امر به خصوص در کشورهای جهان سوم که مردم آن در برابر مردم کشورهای اروپایی احساس ضعف می‌کنند، نمود بیشتری دارد.

یکی از آسیب‌های این حوزه نیز همین موضوع است که مردم جامعه محلی درصدد تقلید از رفتارهای گردشگران هستند و این امر به مرور زمان باعث تغییر ارزش‌های جامعه محلی می‌شود و به نوعی با عنوان تهاجم فرهنگی از آن یاد می‌شود.

۴- عوامل محیط بومی: توجه به مسائل محیط بومی و تلاش برای دستیابی به این اهداف از طریق گردشگری یکی از مولفه‌هایی است که

در طول سال‌های اخیر به شدت مورد توجه قرار گرفته است و مباحث و نظریه‌های زیادی در این زمینه ارائه شده است که امروزه توجه به مسائل محیط بومی به عنوان یکی از مهم‌ترین مولفه‌های توسعه گردشگری مطرح می‌شود.

منظور از محیط بومی در این مطالعه دو مولفه محیط انسانی و محیط زیست می‌باشد، که در این زمینه بیشتر با موضوع ظرفیت قابل تحمل مقصد مواجه هستیم. برای ورود به این بحث در ابتدا به ارائه تعاریفی از بحث ظرفیت قابل تحمل مقصد پرداخته و سپس آسیب‌های شناسایی شده در مورد این موضوع را بررسی می‌کنیم.

مفهوم ظرفیت قابل تحمل دارای تعاریف متفاوتی است، اما کلیه تعاریف ارائه شده از این مفهوم دارای یک نقطه اشتراک می‌باشد که عبارت است از مصالحه بین حداکثر و بهینه سازی بهره برداری از منابع گوناگون محیط میزبان، در چارچوب حدود تغییرات قابل قبول، مبتنی بر در نظرگیری اصول توسعه پایدار محیطی که این مفهوم بیشتر به جنبه اکوسیستمی محیط اشاره دارد، در این راستا اتحادیه جهانی حفاظت از طبیعت و منابع طبیعی در سال ۱۹۹۱ تعریف ظرفیت قابل تحمل را اینگونه ارائه می‌کند. ظرفیت یک اکوسیستم که بتواند تعداد معینی موجود زنده و سالم را پناه داده، به طوری که توان تولید، باروری، سازش پذیری و تجدیدپذیری آنها حفظ گردد. از طرف دیگر ظرفیت قابل تحمل انسانی طبق تعریف ارائه شده توسط دانشگاه میشیگان در سال ۱۹۹۸ عبارتست از میزان حداکثر مصرف

منابع و تخلیه پسماند و پسابی که بتوان تا بی‌نهایت بدون اختلالی در یکپارچگی عملکرد و قدرت فراوری اکوسیستم مربوطه بوجود آورد. سازمان جهانی گردشگری برای تبیین مفهوم ظرفیت قابل تحمل گردشگری استاندارد و فراگیر، ظرفیت قابل تحمل را به صورت "حداکثر تعداد جمعیت بازدیدکننده از یک منطقه گردشگری در یک زمان معین، بدون ایجاد تغییر و آشفتگی در محیط زیست فیزیکی، اقتصادی و اجتماعی-فرهنگی و بدون ایجاد کاهش غیر قابل قبول در کیفیت رضایتمندی برای بازدیدکنندگان" تعریف کرده است. دو نوع ظرفیت قابل تحمل عبارتند از:

- **ظرفیت قابل تحمل ادراکی:** حضور تعداد زیاد گردشگران در مناطق گردشگری موجب بروز اختلالاتی مانند شلوغی و ترافیک، افزایش قیمت محصولات و ... خواهد شد و این امر به مرور زمان موجب خواهد شد تا مردم محلی در برابر افزایش تعداد گردشگران واکنش منفی نشان دهند. یکی از مشکلاتی که در رابطه با اقامتگاه‌های بوم‌گردی وجود دارد همین موضوع حضور بیش از اندازه گردشگران از ظرفیت قابل تحمل ادراکی مردم محلی می‌باشد که موجب شده است تا مردم محلی در برابر افزایش تعداد گردشگران مقاومت کنند و مشکلات به وجود آمده را مرتبط با حضور گردشگران بدانند. بنابراین نیاز است تا برای جلوگیری از این موضوع در زمینه تعداد حضور گردشگران در مناصد گردشگری اقدامات لازم صورت پذیرد.
- **ظرفیت قابل تحمل زیست محیطی:** حضور گردشگران بیشتر از ظرفیت قابل تحمل زیست محیطی مقصد موجب آسیب رساندن به گونه‌های جانوری و گیاهی مقصد می‌شود. با توجه به اهداف توسعه پایدار گردشگری لازم است به منظور رفع این مشکل، تعداد گردشگران حاضر در مقاصد گردشگری کنترل شود.

۵- نیروی انسانی: یکی از شرایط اساسی توفیق هر کسب و کاری، وجود نیروی انسانی متخصص است. در زمینه نیروی انسانی نیز آسیب‌ها و چالش‌هایی پیش روی اقامتگاه‌های بوم‌گردی وجود دارد که عبارتند از:

- **عدم وجود نیروی انسانی آموزش دیده و آموزش دهنده:** در حوزه افراد فعال در اقامتگاه‌های بوم‌گردی تعداد افرادی متخصص و خبره در این زمینه بسیار محدود است و همچنین برنامه‌ای برای آموزش و توانمندسازی افراد فعال در این حوزه وجود ندارد. عدم وجود نیروی انسانی متخصص موجب بروز مشکلاتی در راستای فعالیت این واحدها شده است و کارایی این واحدها را پایین آورده است. علاوه بر کمبود افراد آموزش دیده در این حوزه تعداد افرادی که در حوزه آموزش در این زمینه فعالیت می‌کنند نیز محدود می‌باشد.
- **عدم آموزش و توانمندسازی جامعه محلی:** یکی دیگر از چالش‌های این واحدها عدم آموزش جامعه محلی می‌باشد. برای موفقیت و دستیابی به اهداف تعیین شده این واحدها نیاز است تا در کنار سرمایه‌گذاران و فعالان این بخش، مردم محلی نیز مشارکت و همکاری لازم را داشته باشند. مشارکت و همکاری جامعه محلی نیز با آموزش و توانمندسازی آنها در رابطه با نحوه تعامل با گردشگران صورت می‌گیرد. اگر جامعه محلی نحوه تعامل با گردشگران را آموزش ندیده باشند، موجب نارضایتی گردشگران از نحوه رفتار جامعه میزبان و نیز ارایه واکنش منفی نسبت به رفتارهای گردشگران از سوی مردم محلی خواهد شد. آموزش جامعه محلی پیرامون اصول مهمان‌نوازی و نحوه پذیرش گردشگرانی که با ورود خود به اقتصاد، فرهنگ و پویایی اجتماعی جامعه میزبان کمک می‌کنند، امری ضروری می‌نماید.
- در مقابل نیز به منظور تعامل هر چه بیشتر جوامع میزبان و میهمان، یادآوری ضرورت حرمت به ارزش‌های مردم محلی و پای‌بندی به هنجارهای آنها به گردشگران خودنمایی می‌کند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

با توجه به رشد تعداد گردشگران در حوزه بوم‌گردی، نیاز به شکل‌گیری اقامتگاه‌های بوم‌گردی برای جذب این نوع از گردشگران لازم و ضروری می‌نماید و حرکت به سمت توسعه و افزایش تعداد این اقامتگاه‌ها در بازار گردشگری اجتناب‌ناپذیر است. اما در راستای توسعه کمی تعداد این واحدها باید به توسعه کیفی این اقامتگاه‌ها نیز توجه شود، تا افزایش تعداد این اقامتگاه‌ها و رشد بیش از حد آنها موجب بروز مشکلات برای سرمایه‌گذاران و مردم محلی نگردد. بدین منظور هدف از ایجاد و توسعه این اقامتگاه‌ها باید به درستی تعریف شود و توسعه اقامتگاه‌ها در راستای دستیابی به اهداف تعیین شده، صورت پذیرد.

یکی از اهداف اصلی شکل‌گیری بوم‌گردی مقابله با آسیب‌های حاصل از گردشگری انبوه می‌باشد و دستیابی به توسعه پایدار گردشگری از اصول و اهداف اولیه این نوع از گردشگری می‌باشد، بنابراین لازم است در راستای فعالیت اقامتگاه‌های بوم‌گردی توجه به مسائل زیست‌محیطی، اجتماعی - فرهنگی و اقتصادی جامعه میزبان در اولویت قرار گیرد و همچنین برنامه‌ریزی به گونه‌ای باشد که جامعه محلی بیشترین مشارکت را در روند ایجاد و فعالیت اقامتگاه‌های بوم‌گردی داشته باشند تا از این طریق هم این واحدها بتوانند به فعالیت خود ادامه دهند و هم دستیابی به اهداف تعیین شده میسر گردد.

یکی از معضلات اصلی اقامتگاه‌های بوم‌گردی در کشور وجود تعداد زیاد اقامتگاه‌های بوم‌گردی ناموفق است که در دستیابی به اهداف تعیین شده‌ی خود ناکام مانده و ناگزیر از خاتمه دادن به فعالیت خود شده‌اند. دلیل اصلی این امر هم عدم توجه به مسائل و آسیب‌هایی است که بیان شد، بنابراین ضروری است که سیاست‌گذاران و فعالان این حوزه با در نظر داشتن این مسائل و به منظور رشد، توسعه و موفقیت روز افزون اقامتگاه‌های بوم‌گردی در کشور به برنامه‌ریزی و فعالیت در این بخش اقدام نمایند.

اما با توجه مباحث مطرح شده و شناسایی مهم‌ترین آسیب‌ها و چالش‌های حوزه اقامتگاه‌های بوم‌گردی از نظر کارشناسان و فعالان این حوزه نتایج حاصله پیشنهادات و راهکارهایی برای بهبود وضعیت فعالیت در این بخش ارائه می‌شود؛

- تعریف صحیح و درک مفهوم اقامتگاه‌های بوم‌گردی و هدف از ایجاد و توسعه آنها
- توسعه کیفی اقامتگاه‌های بوم‌گردی در کنار توسعه کمی آنها
- تعریف استانداردهای مشخص و نظارت اصولی بر فعالیت این واحدها
- ایجاد واحدهای آموزشی به منظور آموزش و توانمندسازی فعالان و سرمایه‌گذاران و مردم محلی
- تغییر رویه در اعطای مجوز و اعطای مجوز به افراد دارای صلاحیت
- آموزش کارشناسان خبره و متخصص در زمینه اقامتگاه‌های بوم‌گردی
- تدوین برنامه بازاریابی و تبلیغات متناسب با این حوزه برای جذب مشتریان
- سرمایه‌گذاری افراد متخصص و علاقمند به بوم‌گردی در این بخش
- توجه به بومی بودن سرمایه‌گذاران در این حوزه و در اولویت قرار دادن سرمایه‌گذاران بومی
- تلاش برای مشارکت دادن اکثریت افراد جامعه محلی به منظور حمایت جامعه محلی از اجرای طرح
- حفظ سنت‌ها و آیین‌ها و ارزش‌های فرهنگی جامعه محلی از طریق آموزش جامعه محلی
- آموزش جامعه محلی و توانمندسازی آنها در مورد نحوه تعامل با گردشگران و جلب رضایت گردشگران
- تربیت نیروی انسانی متخصص در بخش اقامتگاه‌های بوم‌گردی
- ارائه تسهیلات به مردم محلی در جهت تجهیز امکانات خود به منظور ورود گردشگر
- افزایش مهاجرت معکوس به روستاها در نتیجه‌ی ایجاد اشتغال از طریق احداث واحدهای بوم‌گردی
- ایجاد امید و خودباوری در جامعه‌ی میزبان به منظور صیانت از هویت فرهنگی خود در تماس با جامعه میهمان
- ایجاد بازارچه‌های کوچک صنایع دستی در اقامتگاه‌های هر روستا به منظور معرفی و فروش آثار روستاییان و کمک به اقتصاد آنان
- توجیه جامعه میزبان پیرامون الزام و ضرورت حضور گردشگر در منطقه مقصد به منظور پویایی همه جانبه مقصد با علم به گوسزد نمودن پیامدهای منفی این حضور و ارائه راهکارهایی در جهت کمینه نمودن آنها.

منابع

- [۱] الوانی، مهدی و زهره، دهدشی شاهرخ (۱۳۷۳)، *اصول و مبانی جهانگردی*، چاپ اول، تهران: انتشارات بنیاد مستضعفان و جانبازان.
- [۲] تولایی، سیمین (۱۳۸۶)، *مروری بر صنعت گردشگری*، چاپ اول، تهران: دانشگاه تربیت معلم.
- [۳] جیمز ام. هیگینز، (۱۳۹۴)، *۱۰۱ تکنیک حل خلاق مساله*، ترجمه احمد پور داریانی، محمود، انتشارات امیرکبیر.
- [۴] رنجبریان، بهرام و زاهدی، محمد (۱۳۸۵)، *شناخت صنعت گردشگری*، چاپ دوم، اصفهان: چهار باغ.
- [۵] روزنامه دنیای اقتصاد، ۱۳۹۵، ۳ پیامد افزایش دستوری اقامتگاه‌های بوم‌گردی، شماره ۳۹۶۲.
- [۶] روزنامه دنیای اقتصاد، ۱۳۹۵، *سایه روشن توسعه کمی بوم‌گردی*، شماره ۳۹۷۲.
- [۷] زاهدی، شمس السادات (۱۳۸۲)، *"چالش‌های توسعه پایدار از منظر اکوتوریسم"*، نشریه مدرس انتشارات دانشگاه تربیت مدرس، دوره ۷، شماره ۳، ۸۹-۱۰۴.
- [۸] سازمان اکوتوریسم، (۱۳۸۰)، *جستاری درباره مفهوم طبیعت گردی یا جهانگردی زیست محیطی (اکوتوریسم)*، مرکز تحقیقات و مطالعات ایرانگردی و جهانگردی.
- [۹] صدر موسوی، میرستار و دخیلی، کهنموئی، جواد (۱۳۸۶)، *"ارزیابی وضعیت تسهیلات گردشگری استان آذربایجان شرقی از دید گردشگران"*، مجله پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۶۱، صص ۱۴۴-۱۲۹.
- [۱۰] ضیایی، محمود و میرزایی، روزبه (۱۳۸۶)، *واژگان تخصصی گردشگری، اوقات فراغت و هتلداری*، انتشارات ترمه.
- [۱۱] فرج زاده اصل، منوچهر و کریم پناه، رفیق (۱۳۸۶)، *تحلیل پهنه‌های مناسب توسعه اکوتوریسم در استان کردستان با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی*، پژوهش‌های جغرافیای طبیعی، ش ۶۵.
- [۱۲] فنل، دیوید (۱۳۸۵)، *مقدمه‌ای بر طبیعت گردی*، ترجمه جعفر اولادی قادیکلایی، بابلسر، دانشگاه مازندران.
- [۱۳] میرزاده کوهشاهی، مهرداد و دهقانی، امین (۱۳۹۵)، *بررسی نقش پتانسیل‌های بوم‌گردی بندرعباس در جذب گردشگران*، پژوهش‌نامه فرهنگی هرمزگان، شماره ۱۱، صص ۴-۵.
- [۱۴] نیازمند، مازیار، (۱۳۸۲)، *اکوتوریسم؛ مشارکت مردمی و فقر زدایی (مروری بر توسعه اکوتوریسم در ایران)*، پژوهش برگزیده دومین همایش گرامیداشت هفته پژوهش و تحلیل از پژوهشگران، نشر سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.
- [15] Blamey, R.K. (1997). *Ecotourism: The Search for an Operational Definition*; Journal of Sustainable Tourism, 5(2), 109-130.
- [16] Boo, E. (1993). *Ecotourism Planning for Protected Areas*; In K. Lindberg, & D.E. Hawkins (Eds.), *Ecotourism: Guide for Planners & Managers* (pp. 15-31). North Bennington: The Ecotourism Society.
- [17] Butler, R.W. (1990). *Alternative Tourism: Pious Hope or Trojan Horse?* Journal of Travel Research, 28(3), 40-45.
- [18] Finucane, S. J., & Dowling, R. K. (1995). *The perceptions of ecotourism operators in Western Australia*. Tourism Recreation Research, 20(1), 14-21.
- [19] Drums, Andy and Alan Moore (2009); *Introduction to Program Planning and Management Ecotourism*; translation Ranjbar, Mohsen; Ayzh publication, Tehran.
- [20] France, L. (ed) (1997). *The Earth Scan Reader in Sustainable Tourism*; Earth scan, London.
- [21] Mieczkowski, Z. (1995). *Environmental Issues of Tourism and Recreation*. Lanham, MD: University Press of America.
- [22] Orams, M. (2000). *Towards a More Desirable Form of Ecotourism*, in C. Ryan and S.J. Page (eds) *Tourism Management: Towards the New Millennium*, Oxford: Pergamon Press.
- [23] Ramsey, M. and Schaumleffel, N.A., (2006). *Agritourism and Rural Economic Development*; Indiana Business Review, fall 2006: pp 6-9

- sustainability ecotourism* [24] Sheng - Hshiong Tsaur, Yu – Chiang Lin, Jo – Hui Lin (2006), *evaluating and tourism*, Tourism Management. *from the integrated perspective of resource, community*
- [25] The International Ecotourism Society. (1991). *TIES Global Ecotourism Fact Sheet*; -
www.ecotourism.org
- [26] Weaver, David B. (1999). *Magnitude of Ecotourism in Costa Rica and Kenya*; Annals of Tourism Research, Vol. 26, No. 4, pp. 792-816.